

СЈЕЋАЊА

НЕКИ ПОДАЦИ РАДОВАНА ЗОГОВИЋА О ЛИСТОВИМА „НАРОДНОЈ БОРБИ“, „ОМЛАДИНСКОМ ПОКРЕТУ“ И „СЛОБОДИ“

Радован Зоговић је био политички веома активан у југословенском револуционарном покрету у међуратном периоду и као студент, и као професор у гимназији (1934. и 1935) и послеје отпуштања из државне службе. У међуратном периоду је сарађивао у више напредних листова и часописа. Био је активан учесник у ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији. У послјератном периоду, све до смрти 4. јануара 1986. године, бавио се књижевним стваралаштвом израставши у великог југословенског књижевника и ствараоца.

Са Радованом Зоговићем почео сам се дописивати 1965. године. На моја писма је редовно одговарао са њему својственом педантношћу. Наша преписка се односила на поједина питања из револуционарног покрета у међуратном периоду, као и из периода ослободилачког рата и револуције. Данас су његова писма, иако нијесу многобројна, драгоцјен извор разноврсних података из проблематике револуционарног покрета, рата и револуције.

Са Зоговићем сам имао један дужи разговор у хотелу „Језера“ у Жабљаку 5. и 6. августа 1983. године. Тада смо разговарали о низу питања из предратног и ратног периода. Након разговора предао сам му писмено више питања, с молбом да ми на њих касније одговори. Иако је био тешко болестан, обећао је да ће ми одговорити на постављена питања. Средином септембра исте године послао ми је писмо у коме је о постављеним питањима написао слиједеће:

„Ваша питања сам још једном прочитао. Међу њима има и таквих на која се, бар кад сам ја у питању, не може писати онако како човјек мисли, а писати друкчије — коме би од нас двојице то требало? А сва питања су од оне врсте која траже опширне одговоре; мени је, међутим, опширних одговора већ доста. Још, дакле, морам промислити шта у овом случају да урадим“.

Било је ово посљедње писмо које ми је послао.

Лист *Народна борба*, орган Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, почела је излазити 15. септембра 1941. године и излазила је до 15. марта 1942. године. Појавила се поново фебруара 1944. године и излазила до јуна, када се дефинитивно гаси.

Поводом 40-годишњице од појаве *Народне борбе* (1941—1981) обратио сам се Зоговићу с молбом да ми одговори на постављена питања. Тада сам му поставио 21 питање, и то 11 питања за први период њеног излажења (1941—1942) и 10 питања за други период излажења (1944). Зоговић ми је 23. марта 1981. одговорио на првих 11 питања. Ево и мојих питања и његових одговора:

Од кога је и када потекла иницијатива да се покрене лист „*Народна борба*“ и који је партијски форум о томе одлучивао и одлучио, када и гдје?

„Ја сам до половине децембра остао у Васојевићима и Морачи па ми из личног искуства нијесу биле познате никакве појединости о покретању *Народне борбе*‘. Обратио сам се, дакле, за информацију ондашњем делегату ЦК КПЈ при ПК за Црну Гору, Миловану Ђиласу (Вељку). Он ми је рекао да је *Народна борба*‘ покренута по заједничкој иницијативи и одлучи делегата ЦК и чланова Покрајинског комитета“.

Ко је предложио да се лист зове „*Народна борба*“? Да ли је било и других предлога?

„Ко је конкретно предложио име *Народна борба*‘, и да ли је било и других предлога, такође сам не знам нити сам могао добити неки податак о томе“.

Ко је сачињавао редакцију *Народне борбе*? Ко је био главни уредник? Да ли се Редакција мијењала у првој фази излажења (1941—1942)? (Навести функције чланова Редакције)

„Како је изгледала редакција која је издала два прва, шапирографисана, броја *Народне борбе*‘ (за 15. септембар и 1. октобар 1941) такође ми није познато, али је за онога ко је познавао систем односа у КПЈ и способности људи око *Народне борбе*‘ сигурно једно: да је делегат ЦК у редакцији водио главну ријеч. Трећи (и посљедњи шапирографисани) број саставили смо Божо Љумовић и ја — нешто рукописа је, кад сам ја дошао на Радовче, већ било код Љумовића, а остало смо написали сами. Од наредног (и првог штампаног) броја редакцију су сачињавали: Божо Љумовић, Веселин Маслеша, Стево Краљевић, ја и — повремено — Будо Томовић. Маслеша и ја били смо главни сарадници листа и његови коректори. За лист је, истина мање, писао и Краљевић, а у два или три наврата и Љумовић. Матери-

јал за штампу припремао сам понајвише ја, и то, као и остали сарадници, уз дежурне послове око чишћења просторија, сјече, доношења и цијепања дрва за огрев и спремање хране, а ноћу још уз дежурство на стражи и окретање ручне војне динаме којом смо освјетљавали штампарију.

Главног уредника лист није имао. Љумовић је у редакцију улазио као секретар Покрајинског комитета Комунистичке партије, али главни уредник није био, чак никад није искористио ни 'право вета' које је као секретар имао. 'Народном борбом' активно се, у овом периоду, бавио и Иван Милутиновић, који је, на дужности делегата ЦК КПЈ, замијенио Ђиласа. Милутиновић је с Маслешом и са мном састављао пројекат сваког новог броја, смишљао је теме, одобравао или одбацивао оне које ми предложимо, распоређивао је шта ће ко писати, давао нам је 'тезе' за главније написе, читао је све готове текстове, мијешао се чак и у језик, особито у мој (Ту ријеч нико у Пиперима не разумије.).

О функцији Б. Љумовића већ је речено. Б. Томовић био је члан Покрајинског комитета Партије и секретар СКОЈ-а, Маслеша члан Агитпропа при ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, ја то исто, Стево Краљевић, уз, номинално, мене и Маслешу, члан пропагандног одјељења и уредник 'Саопштења' Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору и Боку."

Гдје је лист штампан?

„Три прва броја 'Народне борбе' прекуцавана су на матрице и шапирографисана на Радовчу, у кући гдје је, до пресељења на Гостиље Мартинићко, био Покрајински комитет. Пошто је набављена типографија, лист је штампан на Гостиљу.“

Гдје се налазила штампарија? Како је набављена?

„Штампарија је на Гостиљу била у усамљеној и доста склонитој кући неког Стојовића, иначе покривеној сламом и тако димљивој, да се унутра, кад ватра гори, врло тешко сједјело а камоли радило. Штампарију су сачињавале: једна омања 'тигл-машина', најнужнија количина слова, најнужнији број сандука за слова итд. Све је то, уз сагласност Стојана Церовића, узето из штампарије 'Слободне мисли' из Никшића, кроз италијански контролни пункт на излазу, на препад камионом изнесено и потом на коњима у Гостиље дотјерано.

Гарнитура слова донесених из Никшића увећана је потом с нешто сасвим новог петита од једне друге штампарије. Ту штампарију био је, колико ја знам, набавио ЦК КПЈ за црногорско-бокељски партијски комитет, и она је, на путу за Подгорицу, негдје пред њемачко-италијански напад на Југославију стигла у К. Митровицу и ту на сигурно мјесто склоњена. Послије априлског слома, крајем маја или почетком јуна, замаскирана врећама жита купљеног у Митровици, штампарија је, камионом

црногорских набављачких задруга, пребачена до близу Подгорице (пратио ју је, наоружан револвером, Борис Вукмировић) и склоњена негдје у подгоричкој околини, да у том склоништу, на мени непознат начин, убрзо и пропадне — остала је само помемута количина петита.“

Колико је радника у њој радило? (По могућности навести њихова имена.) Да ли је било професионалних штампарских радника? Техника штампања листа?

„У штампарији су упочетку радила два штампарска радника, Павле Вукићевић и Ико Мирковић, обојица професионални типографи. Нешто касније доведен је још један, професионалац такође, али ја сам му, на жалост, име заборавио.

Штампарска машина (тигл') радила је на „ножни погон“, размјере текста могле су бити највише до једне странице надвоје пресавијеног писаћег табака. Пошто је из Никшића донесена резерва хартије и штампарске боје била потрошена (у истој штампарији излазили су „Омладински покрет“ и „Саопштења Главног штаба“, штампан је проглас Острошке скупштине, здравствено упуство унив. професора Сима Милошевића, писмо Сава Оровића Васојевићима, које сам ја писао, а Оровић га допунио цитатима у стиху, итд.) хартија и боја добављане су из Подгорице. Како — знао је Божо Љумовић.“

Први број „Народне борбе“ појавио се 15. септембра 1941. Непрекидно је излазила до 15. марта 1942. кад је изашао посљедњи број за 1942. годину. Да ли је од покретања па до 15. марта 1942. штампана у истоме мјесту?

„Број „Народне борбе“ од 15. марта 1942. године био је и посљедњи број ове серије. Који дан иза 15. марта Гостиље је било угрожено од Италијана и четника. Главни штаб, Покрајински комитет, Агитпроп ПК, штампарски радници итд. прешли су у Горње Поље код Никшића, а пошто се морало ићи преко Лисца, кроз дубоки онијег без пртине, штампарија, потоварена на коња, морала се оставити у једном селу испод планине, али четници су нашли склониште и, колико знам, све уништили.

Остало је већ речено.“

У првој фази излажења (1941—1942) јављају се само два иницијала (Т. Т.) и (Р. З.). Сматрамо да су ово Тито и Радован Зоговић. Да ли је ово тачно?

„Иницијалима Т. Т. потписивао се Броз — Тито. Чланак с тим иницијалима („Народна борба“ од 15. фебруара 1942) вјероватно је прештампан из шапирографисаног листа који је излазио у Фочи у вријеме када је онамо било сједиште Врховног штаба (зима 1941—1942). Како се лист звао, не могу да се сјетим.

Р. З. су моји иницијали.“

Ко је све сарађивао у „Н. борби“ у 1941—1942. години? (По могућности навести имена лица и њихове функције.)

„Ко је све сарађивао у прва два броја ‚Народне борбе‘ нити сам онда знао нити сада знам — знам само да је сарађивао и делегат ЦК Милован Ђилас. У даља четири броја ове серије сарађивали су: Божо Љумовић, Веселин Маслеша, Радован Зоговић, Стево Краљевић и — једанпут, можда — Будо Томовић. Има ли који прилог од кога другог, не могу да кажем. Маслеша и ја писали смо за сваки број, и то по неколико ствари. Али шта је све Маслешино и који би прилог или прилози били Љумовићеви а који Краљевићеви — такође не могу рећи. Прошло је четрдесет година, при руци немам каквих других њихових (потписаних) чланака, на примјер Маслешиних из ‚Наше стварности‘, да бих се помогао упоређивањем. Одмаже ми, рекао бих, и то што сам готово све прилоге, редигујући их, морао преправљати, па ми којечим лице на моје.

Поуздано могу рећи да је у броју 3. за 1941. годину један од прилога Љумовићев (памтим кад је и како је писан), али који би тачно био, нијесам могао препознати — Љумовић ће то јамачно моћи. Маслеше у овом, како ни у претходним бројевима, нема: он је на Гостиље дошао тек пошто је 3. број био готов и расаслан. Али већ у првом броју за 1942. годину његов је, говорим са сигурношћу, уводник ‚Прекретничка година‘, а вјероватно и чланак ‚Борбе и издаје у Србији, I‘. У двоброју за фебруар његов ће бити наставак ‚Борбе и издаја у Србији, II‘, а можда и ‚Мир окупатору — рат народу‘ (само је Маслеша, професионални новинар, у дужим чланцима стављао поднаслове у тексту), као и ‚Међународни преглед‘ (Маслеша је и до окупације писао такве прегледе, у ‚Нашој стварности‘ на примјер. У броју 4/15. март 1942) Маслешини би могли бити чланци ‚Ослободилачка борба Црвене армије‘ и ‚Двадесет седми март‘. Моји су, колико могу да закључим, ‚Народноослободилачка борба и издајници ове борбе‘ и ‚Шест мјесеци рата на истоку‘ (год. I, бр. 3), ‚Шта значи бити члан комунистичке партије и какве су његове дужности‘ и ‚Васојевићи — збјег окупатора и издајника‘ (год. II, бр. 1). У двоброју за фебруар мој је чланак ‚Поводом Леђинове смрти‘ (у ‚Зборнику грађе за историју радничког покрета Црне Горе, књига II, прештампан без мота, узетог из Стаљинове заклетве на Леђиновој сахрани, преко кога се указује на дјелатност СКП (б) послѣ Леђина), а јамачно је мој и извјештај са Острошке скупштине (Скупштина црногорских и бокељских родољуба). У броју 4 (15. март) мој је, рекао бих, напис ‚Наши издајници у свјетлу Стаљинових ријечи‘, да о ситнијим прилозима и не говорим — њих смо махом писали Маслеша и ја, и то ја чешће него Маслеша.“

У колико је примјерака излазила „Народна борба“? Како је допирала до читалаца на ослобођеној територији и у војне једи-

нице? Да ли је допирала у градове које је држао окупатор? Да ли је допирала до читалаца ван Црне Горе?

„Народна борба‘ ове серије, барем она штампана, излазила је, како ми се чини, у 600 примјерака (папир се, како је већ речено, морао јако штедјети). Читаоцима су је достављали војни и партијски курири, партијски и војни функционери који би послом дошли у Покрајински комитет или Главни штаб. Је ли лист допирао у све вароши које је држао окупатор, не бих могао да кажем, али знам да је у Подгорицу допирао. О свему томе бринуо се Божо Љумовић — без много приче, али врло ефикасно.

У које је све крајеве ван Црне Горе ‚Народна борба‘ допирала, такође не бих умيو рећи, знам само да је у Фочу редовно одашиљана.“

На мојих 10 питања о „Народној борби“ из 1944. године Зоговић је одговорио слиједеће:

„Ја Вам за другу серију ‚Народне борбе‘ не могу бити ни од какве користи, јер сам у вријеме кад је она излазила био у Дрвару и на Вису. Овдје би Вам, вјероватно, од стварне помоћи били Божо Љумовић и Пуниша Перовић, можда и Ерих Кош, уколико је већ тада био на слободној територији.

А да бих Вам што тачније могао одговорити на што више питања о ‚Народној борби‘ прве серије, молим Вас да ми на позајмицу доставите II књигу ‚Зборника грађе за историју радничког покрета Црне Горе‘. Ове књиге немам нити сам ја икад видио, а поновно читање чланака и осталих прилога из ‚Народне борбе‘ помогло би ми, увјерен сам, да се за многе од њих сјетим ко их је писао. Књигу ћу, разумије се, уредно вратити“.

Током априла 1981. године обратио сам се Зоговићу с молбом да ми да податке и о „Омладинском покрету“, „Нашој жени“, „Гласу Санџака“ и „Слободи“. На моје писмо од 13. априла Зоговић је одговорио 24. априла 1981. године. Његово писмо гласи:

„Као што сам рекао и у писму о ‚Народној борби‘, ја могу дати нешто података само о ‚Омладинском покрету‘ из 1941—1942. године. У вријеме кад излази друга серија (1944. г.) ја сам у Босни, на Вису и у Београду, и из личног искуства не могу рећи ништа не само о ‚Омладинском покрету‘, него и ‚Нашој жени‘ и ‚Гласу Санџака‘.

Невјероватно ми изгледа да је у гостиљској штампарији изашао само један број ‚Омладинског покрета‘. У мене се сачувао утисак да смо и ту више радили.

Иницијатива о издавању ‚Омладинског покрета‘ можда је потекла од Буда Томовића, а одлуку о томе морао је донијети Покрајински комитет КПЈ, у коме је био и Томовић. Вјероватно је да је саучествовао и делегат ЦК КПЈ (М. Ђилас). Истина, први број датиран је 15. децембром, кад Ђиласа у Црној Гори више није било, али од одлуке до остварења морало је протећи, нарочито у нас, повише времена.

У планирању и уређивању првог штампаног броја (од 1. фебруара 1942), осим Буда Томовића, учествовали смо В. Маслеша и ја. Томовић је ово радио као најближе своју ствар.

Податке о штампарији имате у одговорима на анкету о „Народној борби“.

Држим да је уводни чланак „Омладинског покрета“ од 1. фебруара 1942. („Наше дужности у новој години“) написао Томовић. Поуздано знам да је чланак „Лењински комсомолац — наш узор и наш брат“ написао Маслеша, и да су написи „Млади Васојевићи у борби за част и будућност“ и „Сестре Батрићеве“ — моји.

Хтио бих да овдје додам и два-три податка о 2. броју беранске „Слободе“, прештампаном у II књизи „Зборника“. То, чини ми се, у претходном писму нијесам урадио, а мислим да је требало, иако „Слободе“ у анкети нема. Дакле: чланак „Московска конференција“ писао је В. Маслеша, а биљешку „Двије пушке“ — ја. Сви ситни прилози су или Маслешини или моји, а моја је и идеја о прештампавању и измјени подналова Његошеве пјесме „Орао и свиња“.

О „Слободи“, мислим, ваља забиљежити и ово: пошто је цио лист излазио на двије половине канцеларијског табака, пресавијене у четири четвртине, то се унапријед морало знати колико редака смије имати сваки прилог. Особито је ово било тврдо у погледу главног, уводног чланка и најактуалније биљешке која се куцала као уски, десни стубац прве и, евентуално, лијеви друге странице. Тако су откуцане и „Двије пушке“.

Маслеша, Вјера Зоговић и ја били смо пребачени из андријевичког среза у берански да тамо наставимо „издавање“ хектографисаних дневних вијести. Ми смо, међутим, предложили секретару Среског комитета КПЈ да, истом техником, издајемо мале „новине“, и тај предлог је примљен. За наслов „Слобода“ одлучили смо се осим осталог и зато што су се, на писањој машини, слова те ријечи могла начинити крупно од косих, положених и усправних цртица које је машина имала. Прилози су куцани с тачном десном и лијевом линијом текстова, али најтеже у раду (у шатору, без икаквог ноћног освјетљења итд.) било је то што смо имали хектограф чија се желатинска маса при раду распадала“.

Наведени подаци књижевника Радована Зоговића о листовима „Народној борби“, „Омладинском покрету“ и „Слободи“ веома су значајни. Они ће добро доћи будућем приређивачу критичког издања ових листов.

Јован Р. Бојовић